

**КУЦКІР Г. М.,**

здобувач кафедри кримінального права,  
процесу і криміналістики  
Івано-Франківського факультету  
(Національний університет  
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.14

### ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА ЯК СПОСОБУ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню підстав та умов застосування арешту як способу обмеження права власності під час кримінального провадження. На основі результатів аналізу теоретичних положень і норм кримінального процесуального закону формулюється сучасна концепція підстав та умов застосування арешту майна.

**Ключові слова:** *засади кримінального провадження, недоторканність права власності, арешт майна.*

Статья посвящена исследованию оснований и условий применения ареста как способа ограничения права собственности в ходе уголовного производства. На основе результатов анализа теоретических положений и норм уголовного процессуального закона формулируется современная концепция оснований и условий применения ареста имущества.

**Ключевые слова:** *принципы уголовного производства, неприкосновенность права собственности, арест имущества.*

The article is dedicated to the consideration of grounds and conditions of detention of distraint as a mean of ownership limitations during criminal proceeding. Based on the results of the analysis of the theoretical positions rules of criminal procedure law the modern concept of grounds and conditions of detention of distraint justified.

**Key words:** *principles of criminal proceeding, immunity of ownership, distraint.*

**Вступ.** Норми Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України), закріплюючи засаду недоторканності права власності в якості однієї із загальних засад кримінального провадження (п. 9 ст. 7 і ст. 16), допускають можливість обмеження та позбавлення права власності під час досудового розслідування та судового розгляду на підставах та в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законом. При цьому позбавлення права власності допускається виключно на підставі вмотивованого судового рішення, а його обмеження – як за таким рішенням (зокрема, вилучення речей у ході тимчасового доступу, застосування арешту майна та застави), так і без нього (зокрема, у разі тимчасового вилучення майна). Одним із заходів забезпечення кримінального провадження, що призводить до обмеження права власності, виступає арешт майна.

Дослідженню теоретичних і практичних проблем застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження присвячена значна увага вчених. Так,



вказані питання розглядають у працях О. Бондаренко, О. Верхогляд-Герасименко, Л. Гарбовський, Р. Герасимов, О. Коровайко, Ю. Мирошніченко, М. Омеляненко та інші вчені. Проте підстави та умови застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження в контексті обмеження права власності розглядаються в юридичній літературі недостатньо повно, хоча поза їх відсутністю застосування арешту майна є неможливим.

**Постановка завдання.** Метою статті є визначення підстав та умов застосування арешту майна як способу обмеження права власності під час кримінального провадження.

**Результати дослідження.** Арешт майна виступає заходом процесуального примусу, оскільки за своєю сутністю спрямований на обмеження права власності, тобто тимчасове позбавлення можливості відчужувати певне майно, або на заборону розпоряджатися будь-яким чином таким майном та використовувати його. Як впливає зі змісту норм ч. ч. 1, 4 і 5 ст. 170 КПК України, обмеження права власності внаслідок застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження полягають у: 1) тимчасовому позбавленні підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можливості відчужувати певне його майно до скасування арешту майна у встановленому КПК України порядку; 2) забороні для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном і використовувати його. При цьому заборона на використання та розпорядження таким майном можуть бути застосовані лише у випадках, коли їх незастосування може призвести до зникнення, втрати або пошкодження відповідного майна або настання інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню. Виняток із цього правила стосується права використання житлового приміщення, у якому на законних підставах проживають будь-які особи, а саме норма ч. 5 ст. 170 КПК України закріплює неприпустимість заборони використання таких житлових приміщень.

Арешт на майно може накладатися лише за наявності фактичної та юридичної підстав, визначених ч. ч. 1 і 2 ст. 170 КПК України. Підставою застосування заходів процесуального примусу, у тому числі й арешту майна, як вказує Ю.М. Мирошніченко, виступає «сукупність наявних у кримінальному провадженні фактичних даних, що доводять необхідність застосування таких заходів для досягнення цілей досудового розслідування» [6, с. 150].

Комплексний аналіз норм ч. 2 ст. 167 і ч. 2 ст. 170 КПК України дозволяє стверджувати, що фактичною підставою для арешту майна є достатні підстави вважати, що речі, документи, гроші тощо: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та/або зберегли на собі його сліди; 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, у яке їх було повністю або частково перетворено. При цьому поза увагою законодавця в контексті аналізованих норм кримінального процесуального закону залишилася фактична підстава для арешту майна з метою забезпечення можливої конфіскації майна, забезпечення цивільного позову та застосування інших майнових стягнень і забезпечення доказів. Так, фактичною підставою для арешту майна з метою забезпечення можливої конфіскації майна є кваліфікація діяння за статтею КК України, яка передбачає покарання у виді конфіскації майна. Фактичною підставою для арешту майна з метою забезпечення цивільного позову виступають достатні підстави вважати, що кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди. Фактичною підставою для арешту майна з метою забезпечення дока-



зів виступають достатні підстави вважати, що його незастосування може призвести до зникнення, втрати або пошкодження відповідного майна або настання інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню. Таким чином, необхідно погодитися з позицією І.Б. Тутиніна, який обґрунтовано вказує, що «матеріально-правові підстави застосування накладення арешту на майно залежать від виду майнових стягнень, для забезпечення яких застосовується розглядуваний захід примусу» [8, с. 53].

Аналізуючи фактичну підставу для цього заходу забезпечення кримінального провадження, О.М. Бондаренко відзначає, що «необхідність арешту майна зумовлюється обґрунтованою підозрою вважати, що незастосування цього заходу зумовить труднощі чи неможливість виконання вироку в частині забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову чи перешкоджатиме встановленню істини внаслідок того, що таке майно може бути приховане, відчужене чи пошкоджене» [2, с. 377]. Аналогічну позицію відстоює К.Б. Калиновський, на думку якого підставою для арешту майна виступає обґрунтоване припущення того, що майно, яке підлягає стягненню, може бути приховане або відчужене. Це припущення повинно впливати з конкретних фактів (спроби приховати речі, оголошення про продаж нерухомості, відмова або ухилення від добровільного відшкодування шкоди за позовом, ухилення від явки, перешкоджання з'ясуванню істини тощо) [7, с. 352].

Виходячи зі змісту норм ч. ч. 1 і 2 ст. 170 КПК України, юридичною підставою для арешту майна, виступають такі: 1) під час досудового розслідування – ухвала слідчого судді, постановлена за результатами вирішення клопотання про арешт майна, поданого прокурором, слідчим за погодженням із прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – цивільним позивачем; 2) під час судового провадження – ухвала суду, постановлена за результатами вирішення відповідного клопотання прокурора, а з метою забезпечення цивільного позову – цивільного позивача; 3) у випадку задоволення цивільного позову під час судового провадження – ухвала суду, постановлена за клопотанням прокурора, цивільного позивача до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше.

У контексті запровадження під час досудового розслідування судового контролю за законністю та обґрунтованістю застосування арешту майна необґрунтованою виступає позиція Ф.Н. Багаутдінова, який вважає, що судовий порядок одержання рішення про накладення арешту на майно знижує цінність принципу процесуальної самостійності слідчого [1, с. 5]. Заперечуючи таку позицію, потрібно відзначити, що судовий контроль за законністю та обґрунтованістю застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження виступає ефективною гарантією недоторканності права власності. Безперечно, засада процесуальної самостійності слідчого підлягає неухильному дотриманню в ході досудового розслідування, водночас, встановлюючи межі її дії, законодавець послідовно виходить із пріоритету захисту конституційних прав громадян, обмеження яких під час кримінального провадження допускається виключно на підставі рішення суду. З огляду на вимоги повного та неухильного захисту права власності у ході досудового розслідування необхідною умовою застосування арешту майна виступає ухвала слідчого судді, що відповідає вимогам конституційних норм відносно захисту права власності (ст. 41 Конституції України).

Аналізуючи юридичну підставу для арешту майна, потрібно звернути увагу на недостатню чіткість формулювання диспозиції норми ч. 2 ст. 170 КПК України, яка передбачає, що арешт на майно накладається слідчим суддею або судом під час судового провадження. Таке формулювання норми кримінального процесуального закону призводить до її неоднозначного тлумачення в юридичній літературі. Так, В.І. Фаринник відзначає: «хоча застосування цієї норми й передбачено лише під час судового провадження для забезпечення цивільного позову, на практиці непоодинокими є випадки, коли суди, усвідомлюючи можливість продажу, приховування чи знищення майна, отриманого



незаконним шляхом, приймають рішення про арешт такого майна під час досудового розслідування» [9, с. 159–160]. Оскільки процесуальна діяльність слідчого судді реалізується виключно під час досудового розслідування, перше речення ч. 2 ст. 170 КПК України підлягає конкретизації шляхом викладення в такій редакції: «2. Слідчий суддя під час досудового розслідування або суд під час судового провадження накладає арешт на майно, якщо є достатні підстави вважати, що воно відповідає критеріям, зазначеним у частині другій статті 167 цього Кодексу».

Крім підстав для застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у юридичній літературі виділяють умови, за яких вони можуть бути застосовані. Як відзначають автори підручника з кримінального процесу за редакцією В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної та О.Г. Шило, «основна відмінність підстав від умов полягає в тому, що підстави спонукають правозастосовника до дії та свідчать про її необхідність, умови ж забезпечують врахування найбільш істотних, визначених у законі факторів, які свідчать про доцільність здійснення процесуальної дії» [4, с. 292].

Досліджуючи поняття та систему умов застосування заходів процесуального примусу, Ф.М. Кудін вказує, що до їх числа потрібно віднести сукупність певних вимог юридичної властивості, які слугують виразом законності застосовуваного примусу [5, с. 39]. При цьому, на думку З.Ф. Ковриги, такі заходи, супроводжуючи підстави, виступають допоміжними в розумінні найбільш оптимального забезпечення режиму законності та гарантії прав особи в ході вибору конкретного виду примусового впливу [3, с. 61]. Поділяючи таку позицію, І.Б. Тутинін вказує, що «умови застосування інституту накладення арешту на майно – це обставини, від яких залежить можливість застосування цього заходу» [8, с. 54]. Узагальнюючи наведені позиції, потрібно відзначити, що умови застосування арешту майна являють собою сукупність визначених нормами кримінального процесуального закону обставин, наявність яких дозволяє застосувати цей захід забезпечення кримінального провадження та гарантувати права власника (законного володільця) майна.

Аналіз норм кримінального процесуального закону дозволяє віднести до умов застосування арешту майна такі: 1) внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР; 2) існування підстав для можливої конфіскації майна, спеціальної конфіскації або наявності цивільного позову; 3) наявності достатніх підстав вважати, що майно відповідає критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК України; 4) перебування власника майна в процесуальному статусі підозрюваного, обвинуваченого або покладення на нього в силу закону обов'язку нести цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; 5) належність на праві власності майна, на яке може бути накладено арешт, підозрюваному, обвинуваченому, особам, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та перебування цього майна в його володінні або володінні інших фізичних або юридичних осіб.

**Висновки.** Норми глави 17 КПК України закріплюють достатні гарантії забезпечення недоторканності права власності під час вирішення питання про арешт майна. Передбачені нормами кримінального процесуального закону обмеження права власності внаслідок арешту майна можуть встановлюватися виключно за наявності підстав та умов застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження. При цьому вони встановлюються з урахуванням можливого розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, розміру цивільного позову та розумності й співрозмірності обмеження права власності завданням кримінального провадження. Обмеження права власності внаслідок застосування арешту майна можуть стосуватися лише майна, яке перебуває у власності підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосуд-



ної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та перебуває в нього або в інших фізичних або юридичних осіб. При цьому норми глави 17 КПК України не передбачають можливості тимчасового позбавлення інших фізичних або юридичних осіб здатності відчужувати певне майно, яке належить їм на праві власності, або встановлення для них заборони розпоряджатися будь-яким чином таким майном і використовувати його.

**Список використаних джерел:**

1. Багаутдинов Ф.Н. Наложение ареста на имущество и ценные бумаги по УПК РФ / Ф.Н. Багаутдинов // Российский следователь. – 2002. – № 10. – С. 2–5.
2. Бондаренко О.М. Арешт майна як одна з форм процесуального забезпечення участі осіб під час досудового розслідування / О.М. Бондаренко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26(65). – № 2. – С. 375–381.
3. Коврига З.Ф. Уголовно-правовая ответственность / З.Ф. Коврига. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1984. – 191 с.
4. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
5. Кудин Ф.М. Принуждение в уголовном судопроизводстве / Ф.М. Кудин. – Красноярск : Издательство Красноярского университета, 1985. – 136 с.
6. Мирошниченко Ю.М. Заходи кримінально-процесуального примусу: сутнісна характеристика, умови та підстави застосування / Ю.М. Мирошниченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 148–150.
7. Смирнов А.В. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. Постатейный / [А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский] ; под общ. ред. А.В. Смирнова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2007. – 992 с.
8. Тутынин И.Б. Наложение ареста на имущество как мера уголовно-процессуального принуждения : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И.Б. Тутынин. – М., 2005. – 213 с.
9. Фаринник В.К. Окремі аспекти вдосконалення кримінального процесуального законодавства України / В.К. Фаринник // Слово Національної школи суддів України: Загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне юридичне видання. Спеціальний випуск : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Кримінальний процесуальний кодекс України: практика застосування та перспективи розвитку». – 2013. – № 4(5). – С. 156–167.

